

UN COMENTARI DE TEXT DE SELECTIVITAT SOBRE DESCARTES

Després, examinant atentament el que jo era i veient que podia fingir que no tenia cos i que no hi havia món ni lloc on em trobés, però que no podia pas fingir per això que jo no existís, sinó que, al contrari, del fet mateix que pensés a dubtar de la veritat de les altres coses, se'n derivava amb tota evidència i certesa que jo existia, mentre que, només que hagués cessat de pensar, encara que tota la resta del que havia imaginat fos veritat, no tenia cap raó per creure que jo existís; a partir d'aquí vaig conèixer que jo era una substància tal que tota la seva essència o naturalesa no era sinó pensar, i que per existir no necessitava cap lloc ni depenia de cap cosa material. De manera que aquest jo, és a dir, l'ànima, per la qual sóc allò que sóc, és enterament distinta del cos, i fins i tot és més fàcil de conèixer que aquest, i, encara que el cos no existís, l'ànima no deixaria pas de ser tot allò que és.

DESCARTES, *Discurs del mètode*.

PAU. LOGSE. Curs 2000-2001. Sèrie 5. Opció A

1.- Expliqueu breument la idea principal del text. [2 punts]

Aquest passatge del *Discurs del mètode* de Descartes anuncia la importància fonamental que, per al filòsof francès, té el pensament com a garantia de la pròpia existència. Al text se'ns diu que l'essència o naturalesa del jo és el pensar. Aquest caràcter preeminent del pensament pressuposa una divisió molt forta de la realitat entre un àmbit espiritual (l'ànima) i un àmbit material. Efectivament, Descartes és dualista, és a dir, creu que la ment (l'ànima) funciona d'una manera radicalment diferent ("*enterament distinta*") al cos. En conseqüència busca un criteri segur d'evidència per al coneixement i s'adona que pot dubtar de l'existència d'absolutament tot allò que l'envolta (inclòs el seu propi cos) però que no pot dubtar en cap cas del fet mateix que dubta. "Dubtar" és, però, una forma de pensar; en conseqüència, el pensament es constitueix en prova determinant de la meua pròpia existència i en característica essencial de l'ésser humà. L'home existeix perquè pensa o, en altres paraules, pensar és la substància definitòria del ser humà.

2.- A quina època de la història de la filosofia pertany aquest text? [3 punts]

La identificació entre pensar i existir és la tesi bàsica del racionalisme, moviment en què s'inscriu el text. El *Discurs del mètode* va ser escrit l'any 1637. Pertany, doncs, al segle XVII, el segle de la confrontació filosòfica entre partidaris del racionalisme (com el mateix Descartes, Leibniz o Spinoza) i defensors de l'empirisme (Locke, Berkeley, Hume...). El fragment que estem comentant reflecteix amb claredat un element que distingeix de manera radical els partidaris d'una i altra filosofia.

Per a Descartes i el racionalisme, la raó –entesa com una capacitat universal de la ment per a copsar la veritat per ella mateixa– és el fonament del coneixement. L'experiència sensible no fa sinó desvetllar les nostres idees innates, que portem com incorporades des de sempre. L'existència del "*cogito*" ("jo penso, jo existeixo") és una idea innata, intuïtiva i evidentment certa. Hi ha tres tipus possibles d'idees: "adventícies" (les que provenen de l'experiència - plou), "factícies" (les que construeix la ment -centaure) i innates. Aquestes darreres són les més importants: les tenim sempre al nostre interior, hem nascut amb elles i ens constitueixen estructuralment. Una idea és innata perquè és universal –la té tothom– i necessària –no es podria explicar la realitat sense acudir a ella mateixa. "*Jo penso*" és una idea innata perquè compleix ambdues condicions.

El racionalisme considera que només les idees innates poden evitar l'escepticisme i l'imperi de les opinions perquè són evidents en si mateixes. Mentre el contrari d'una idea adventícia sempre resulta possible ("plou" no resulta incompatible amb "no plou"), no podem imaginar res contrari al "cogito": si deixés de pensar deixaria de ser i "pensar que no penso" resulta contradictori en si mateix. El contrari d'una idea innata no pot ser pensat sense contradicció: si algú volgués dir "jo no penso" o "jo no existeixo" hauria de pensar i existir necessàriament. Jo puc imaginar que el Barça guanyarà la lliga o que la perdrà (idea factícia), però no puc imaginar un món en què una equació matemàtica tingui un resultat diferent segons si la resolc el dilluns, el dimecres o el divendres. Les idees innates són de caire necessari i, per tant, sense excepció possible.

Segons els empiristes, en canvi, les idees innates són pures ficcions; a parer seu quan naixem la nostra ment és com una capsula buida, o un full en blanc, que es va omplint a partir d'allò que ens passa en la vida. Els empiristes consideren que si tots som diferents és perquè tenim experiències distintes: és la nostra sensibilitat la que construeix la raó. Si, en canvi, tinguéssim idees innates tots seriem exactament iguals.

Si s'accepta que les nostres idees més bàsiques són innates, cal acceptar també que el mètode de coneixement pel qual ens apropem a la realitat i adquirim certeses és el deductiu; és a dir, partim d'unes determinades premisses inqüestionables (en aquest cas: que sóc i que sóc una substància pensant) i, com si estiréssim un fil, a partir d'aquestes veritats, es despleguen totes les altres. Per això, el model científic per excel·lència de Descartes i els racionalistes és la matemàtica i la física que des de Galileu funciona a partir d'axiomes que són veritats evidents per si mateixes. I és que, quan fem matemàtiques, els avenços no provenen mai de l'observació exterior, de l'experiència sensible, sinó d'un "anar més enllà" en el desplegament de les evidències que ja tenim. En aquest sentit, podríem dir que en l'operació matemàtica més simple ($1 + 1 = 2$) ja hi ha comprès el teorema més complex que es pugui realitzar. En certa manera el "cogito" cartesà és una primera veritat indubtable que fa el mateix paper que els axiomes en matemàtiques, és a dir, que ens permet derivar altres veritats deductivament.

El mètode de raonament que es contraposa a aquest és l'inductiu, propi dels filòsofs empiristes, per als quals tot coneixement és sempre concret i es deriva de l'experiència. En l'empirisme, per tant, és l'experiència a posteriori –i no el raonament a priori– el que ens ha d'anar brindant noves evidències de coneixement. Un empirista considera que les lleis científiques provenen de l'acumulació d'experiències que actuen totes en el mateix sentit. Si un racionalista creu que es pot fer ciència a partir de conceptes "a priori", un empirista considera que tota ciència s'ha de fer sempre, necessàriament, "a posteriori", a partir de l'experiència.

3.- Expliqueu el concepte d'ànima que es desprèn d'aquest text [3 punts]

L'ànima (*res cogitans*), segons aquest text de Descartes, és allò que identifica màximament el jo: jo sóc perquè penso i només en la mesura que penso, val a dir, perquè més enllà de tenir un cos, tinc una ment o ànima que no és reductible al cos. Si deixés de pensar, Descartes considera que el "jo" deixaria d'existir. El jo no l'hem d'entendre com el conjunt físic i material que constitueix l'ésser humà sinó com la seva essència racional (en comptes d'ànima podríem dir-ne raó), pensant (podríem dir-ne, també, pensament). I en aquest sentit, Descartes està aïllant el concepte *ànima* de tota realitat material, física, inclòs el propi cos (*l'ànima és enterament distinta del cos*).

Mentre el cos actua com una màquina –consumeix energia i produeix treball, és previsible i actua per acció/reacció- l'ànima és l'espai de la llibertat. El jo humà és constituït per l'ànima perquè aquesta, a diferència del cos, gaudeix de lliure albir; no està predestinada a ser o a fer res, mentre el cos (el cor, els ronyons, etc.) depenen d'un plantejament mecànic.

En aquest sentit Descartes és dualista (tradició filosòfica que va encetar Plató i que constitueix la tradició idealista). Que l'existència de l'ànima cartesiana no depengui en absolut del cos, però, no vol pas dir que no hi hagi cap relació entre les dues entitats (Descartes parlarà de *substàncies*). Ben al contrari, a diferència de Déu, que és l'única substància infinita (és a dir que existeix sense necessitat de res que el faci existir), el cos (*res extensa*) i l'ànima (*res cogitans*) són substàncies finites que tenen atributs diferents però que estan completament interrelacionades. Descartes s'adonava perfectament que, tot i el seu plantejament teòric, el vincle entre pensament i cos és molt fort i cal explicar-lo. Per això va recórrer a una explicació fisiològica, un punt d'intersecció cerebral, la glàndula pineal, que connectaria cos i ànima. El problema, és clar, és que no es pot pas dir que la glàndula pineal ni cap altra part del cos sigui l'ànima perquè, com van objectar Spinoza i altres filòsofs racionalistes, cal que l'ànima sigui completament immaterial. I, per tant, continua fent de mal explicar exactament què connecta amb què i per què, aquesta glàndula.

4.- Quina vigència creieu que pot tenir avui la separació entre cos i ànima que proposa Descartes? [2 punts]

Abans de preguntar-se sobre la vigència de la separació entre cos i ànima potser val la pena dedicar un moment d'atenció a preguntar-nos per la vigència de les mateixes nocions, de cos i d'ànima perquè el dualisme ha constituït una de les tradicions epistemològiques més continuades en la filosofia occidental. Avui la noció d'ànima resulta qualsevol cosa excepte clara. Sense separació cos/ànima no existiria el pensament idealista (que situa l'ànima i les idees més enllà o fora del cos). Però sense la nostra hipervaloració del cos tampoc no existiria la medicina moderna que considera els òrgans com "peces" d'una màquina que es poden canviar, netejar, etc.

Fou Plató qui va definir que el cos pertany al món sensible (mutable, canviant...), mentre que l'ànima és superior i pertany al món intel·ligible, en la mesura que és a través d'ella que es capten les idees. Amb l'excepció d'Epicur –que reivindicava el cos com l'única realitat que l'home té i pot gaudir- la filosofia ha tendit a pensar més en el cos que en l'ànima i a això ha contribuït en gran manera el cristianisme que veia el cos com a font de pecat i defensava la immortalitat de l'ànima.

Fins a Nietzsche al segle 19 molt pocs filòsofs (gairebé només els materialistes de la il·lustració francesa) van valorar un altre cop el cos com a font alhora de plaer i coneixement. El concepte d'ànima és de possible origen pitagòric i el trobem sobretot present en Plató (que distingia entre tres ànimes diferents racional, sensible i concupiscible pròpies de les tres classes socials de la seva *República*), i també en Aristòtil i en el cristianisme.

Essent com és un terme mentalista, és a dir que no descriu un estat físic com ho fa per ex., el mot "cadira", *ànima* ha anat acumulant sentits diversos i potser fins a cert punt contraposats en el seu llarguíssim períple semàntic. Així, segons en quin context en parlem, l'ànima pot ser la seu del nostre afecte, la nostra consciència, una espècie d'alè immaterial que ens manté en vida i se separa del cos quan morim o un principi vital infós pel déu cristià.

I cap d'aquests sentits no és exactament el referit per Descartes. És cert que ell pressuposa l'existència de Déu i també una relació de causalitat entre la voluntat divina i l'existència humana, però en Descartes això té molt més un sentit filosòfic que no pas religiós. Déu és la clau de volta d'una teoria, és una exigència racional que no té res a veure amb la divinitat cristiana: és un "déu dels filòsofs", no un "déu dels creients". En aquest sentit, Descartes prepara el XVIII francès, en què déu queda reduït a un arquitecte perfecte que, un cop feta la feina, es desentén de la seva obra perquè ja funciona sola.

Es fa difícil, un cop dit això, plantejar la vigència de la separació actual entre ànima i cos tal i com la feia Descartes fa gairebé 400 anys. Hi ha, però, algunes experiències psicològiques de dualisme (algunes experiències al·lucinògenes, o records de persones que retornen d'un coma per exemple) que ens podrien fer pensar en la separació, al menys provisional, entre ambdós nivells.

Quan avui pensem en l'ànima com a principi de coneixement ho fem, majoritàriament, de forma molt menys teòrica, molt més intuïtiva, segurament barrejant diversos dels sentits que el terme ha anat acumulant. No deixa de ser sorprenent, de fet, que els humans necessitem atribuir-nos una dimensió espiritual mentre no ho fem ni tan sols amb els éssers vius evolutivament més propers. Per tant, el dualisme cartesià té sentit teòricament, tot i que, com hem vist, genera problemes importants per explicar-lo. El dualisme popular, en canvi, només respon a la nostra incapacitat per assumir que el fet de tenir consciència és només una conseqüència de les nostres característiques fisiològiques. La religió pot donar un sentit transcendent a això, però llavors ja s'ha abandonat el terreny de la filosofia.